FILOZOFIJA GRADA

LJERKA SCHIFFLER

Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb

UDK 101 (457.13) »501«

Izvorni znanstveni tekst, primljen 12. IX 1985.

I — ANTIUTOPIJA. GRAD ČOVJEKA. ANTROPOMORFNA SHEMA.

»Ovih dana sam sažeo Aristotelova državna uređenja i ustave, za koje on smatra da ih mora imati pojedini grad da bi bio sretan. Izložio sam ih u jezgrovitom, organskom redu i na povezan način«, piše Franjo Petrić, odnosno Franciscus Patritius na talijanskom jeziku, u svom prvencu *Sretan grad,* objavljenom u Padovi ljeta 1553. U vrijeme, kad ga u rodnom Cresu nastoje razbaštiniti kao sina progonjena heretika, mrtva već dvije godine. U to doba Petrić studira na Padovanskom sveučilištu latinski i grčki jezik i stječe filozofsku naobrazbu, slušajući predavanja uglednih profesora retorike, filozofije i logike, greciste, latiniste, astrologe, matematičare i muzičare. U društvu tada uglednih i čuvenih imena kao što su Robortello, Buonamici, Tomitanus, Sfondrati, a poslije papa Grgur XIV i brat mu Pavao, kasnije papa Klement VIII, u društvu padovanskog kulturnog kruga među kojima ima i prijatelje i protivnike, Petrić je već i sam istaknut u Klubu studenata Dalmatinaca i drži predavanja iz matematike i filozofije.

Svoj rani spis *Sretan grad* Petrić posvećuje Urbanu Vigeriju dalla Rovere i Girolamu dalla Rovere, upućujući ga, istodobno svima koji bi, kako kaže, trebali biti sretni, onima koji rukovode gradovima i narodima. Skromno nadodaje kako djelo nije od velike koristi i ne inspirira, ali rijetke, koji dopiru do vrha, ipak usrećuje. Vođen Platonom kao uzorom, on »ostavlja ponekad slobodno polje na kojem je mogao djelovati njegov duh kako bi pokazao vlastite snage«. »Skromnim snagama svog napornog rada«, nastavlja, obraćajući se Roverima, ali isto tako i svojim čitaocima, »da sklonom dušom prime ovaj dar«.

Na početku i izvoru proučavanja i tumačenja Aristotelove filozofije, velikog posla koji će rezultirati s trinaest knjiga *Peripatetičkih diskusija,* »filozofskih slaganja«, sabirući izgubljene fragmente, provjeravajući, raspoređujući i usklađujući suprotna gledišta Aristotelovih knjiga, obavljajući tekstualne analize, stoji njegov spis *Sretan grad,* malo djelo koje se, nakon Morusa a prije Campanelle, obično svrstava u utopijsku literaturu.

Petrićevo teorijsko-narativno izlaganje, inspirirano je estetičko-filozofskim idealom platonizma, ali je prvenstveno projekcija grada čovjeka. Jer, u tom djelcu Petrić razvija svoju koncepciju realnog društveno-historijskog, možemo reći urbanističkog ideala. Od ornamentalizma ranijih teoretika iste problematike do funkcionalizmom obilježene teorijske misli svog vremena, kičma i os njegova promišljanja jest prvenstveno odnos čovjek-svijet kao osnova društvene zajednice, Aristotelov pojam κοινωνία (koinonía). Taj osjećaj je čovjeku, kaže Petrić, »ništa manje svojstven i prirodan od smijeha«: »Svatko na taj način teži za životom i saobraćanjem u zajednici s drugim ljudima, štoviše, čovjek je ono što jest, ili manje od toga, prema staroj izreci, Čovjek je ili Bog ili životinja«. (op. cit.)

Na takvoj pozitivnoj osnovi izrasta i njegova teorija grada i sreće grada. Na antropološkoj shemi, što označava razliku spram humanističkih predstava zlatnog doba, utemeljenih na još kozmološkim kategorijama teologijskog mišljenja. Pridružujući se mnogima koji u to doba uzimaju svoju riječ u problematizaciji spomenute teme, premda ne profesionalno arhitekti ili urbanisti, ali svakako polihistori među koje su uključeni oni koji se mogu podvesti pod zajednički nazivnik *esteta* što su se pisanom ili crtanom idejom pokušali vlastitim pogledima ili realnim iskustvom uključiti u stari dijalog.

U konstantnoj usporedbi, promišljanju i problematiziranju historijskog konteksta nastaju projekti, tehnička rješenja jednog Vasarija, Leonardov politički realizam, utilitaristički funkcionalizam Albertija, polako se kristalizira drugi model života, druga koncepcija zbilje, društvenih odnosa i snaga: humanizacija svijeta renesansnog mišljenja, kojoj je izravni par oprirođenje čovjeka. Odnos čovjek-svijet o kojemu govori i Petrić, mikrokozmosa i makrokozmosa, postavlja i jedan od mogućih aspekata, odnos čovjek-grad kao čovjek-zajednica.

Ranije religiozno iskustvo kojeg je estetski ideal savršene ljepote i kontemplacije prevodio nebeski Jeruzalem, ustupa mjesto novoj viziji svijeta velikog kozmičkog prostora bez boga, a prirode i zakona ljudskog svijeta.

Već od Leonardova *antiutopijskog* nazora u jeziku arhitektonskih rješenja, omniprezentno božanstvo postaje inačica prirode, života, ljubavi, a veliko čudo, tajna i fenomen organizma, ljudskog tijela, optimistički ruše »zla humanizma« o čemu i govori Leonardo cijelim

svojim opusom. Umjesto *futuroloških* nacrta, predstava »zlatnog doba«, antiutopija, Apokalipsa sa svojim monstruoznim predstavama, umjesto fantastike, tehnički i historijski pristup urbanom problemu. Društvena se hijerarhija iskazuje u funkcionalnoj, operativnoj formi, ne više u klasnoj. U kodeksu Leicester (1508/1509. g.) Leonardo piše:

»Ništa ne raste tamo gdje nema osjetilna, biljna i umna života. Raste perje na pticama i mijenja se svake godine; raste dlaka na životinjama i svake se godine mijenja, osim na nekim dijelovima, kao dlaka na bradi lavova, mačaka i tome slično; rastu trave na livadama i listovi na drveću i svake se godine velikim dijelom obnavljaju. Dakle, mogli bismo reći da Zemlja ima biljnu dušu i da joj je meso zemlja, da su joj kosti naslage kamenih spojeva od kojih se sastoje planine, hrskavica su joj sadre, krv su joj vodene žile, jezero krvi oko srca je ocean, disanje joj je porast i opadanje krvi u bilima, a takva je na Zemlji morska plima i oseka; a toplina duše ovog svijeta jest oganj udahnut u Zemlju, a obitavalište biljne duše su ognjevi koji na raznim stranama Zemlje izdišu u kupkama i rudnicima sumpora i vulkanu, kao Mongibello* na Siciliji i mnoga druga mjesta.«[1]

Grad čovjekov odgovara točno prirodnom ritmu: ulice i kanali, kuće i crkve odgovaraju antropomorfnoj shemi s jedne i kozmičkoj slici, s druge strane. Njegov je grad isto tako nalik životu na Zemlji, ovisno o potrebama ljudi. Strukture života na Zemlji i u prirodi odgovaraju strukturi ljudskog organizma.

I Petrićeva je shema antropomorfna: od konkretnih uvjeta utemeljena grada, geografski i klimatski, do stvaranja i očuvanja društvenog nagona čovjeka, koji grad otjelovljuje u sebi, neprekidno je riječ o jedinstvu izvanjske predstave i unutrašnje životnosti, ornamentalnog i funkcionalnog, aktivnog i kontemplativnog. Petrićevim konstatacijama struji isti politički realizam koji je već davno prije bio naslutio Leonardo svojom idejom »lijepih staja«.

Grad je prirodno središte čovjeka, njegova pripadnost i ovisnost o životu zemlje. Od prirode je čovjek, prema Aristotelovu određenju ljudske prirode, političko biće, pa će i Petrić, etički i politički grad čovjeka izvesti iz filozofske podjele duše na senzitivnu, vegetativnu i umnu. I u *Sretnom gradu* i poslije, u *Deset dijaloga o povijesti,* ali i u *Pjesničkim dekadama,* on niže usporedbe prirodnog poretka, svijeta biljki, životinja i nežive tvari s čovjekovim organizmom: čak i pjesma ima to obilježje organizma i podvrgnuta je općim svjetskim prirodnim zakonima kao i ljudski govor, glas ili tijelo. Iz svoga osnovnog filozofskog stava jedinstva prirode i umjetnosti, kao i analize živa tijela pjesme, s njenim venama, arterijama i nervima, poput »savršene životinje« (DPDDU, knj. 8), Petrić provodi analizu i tijela i duše grada, uzajamno čvrsto povezanih, koji čine bit svake dobre

* Etna

[1] Leonardo da Vinci, *Quadrifolium,* Zagreb 1981, str. 87.

organizirane države. I u svojim tehničkim raspravama (*Opuscoli technici*[2]), svojim uputama ferarskom vojskovođi Alfonsu II d'Este, o zemljištu i isušivanju terena oko rijeke Po i padskoj delti, problemima navigacije, hidraulike, u poziciji »filozofa prirode«, Petrić i konkretno provodi u djelo ono što je dosegnuo spoznajno, dubokom humanističkom kulturom i stvarnim angažmanom. Petrićev grad kao zamisao nema karakter utopijskog. Pokušavajući riješiti pitanja urbanizma, arhitekture i ostala pitanja gradova njegova vremena, vremena razvoja država, formiranja vojski, izgradnji sistema fortifikacija, bastionskih utvrda, i s time u vezi sintetizirati teorijske stavove i praksom stečena iskustva graditelja, urbanista, tehničara, umjetnika i obrtnika, Petrić poduzima svestranu analizu, od osnovnih obilježbi izgradnje, geografskog položaja, prostora, klime, čak ekoloških problema, do prostornog, konstruktivnog i oblikovnog rješenja. Oblikovno i prostorno rješenje rezultat je konkretnih zahtjevnosti koje postavlja organizacija života i rada:

»Za gradnju kuća potrebni su arhitekti, zidari i radnici, drvodjelci i kovači, pećari, kamenoresci. Za pravljenje odijela krojači, tkalci, vunari, krznari, cipelari i mnoštvo drugih te vrste. ... Treba graditi prostorne i visoke trijemove, čijoj izgradnji služi arhitektura i njoj neophodne struke. Da bi cijeli grad bio tako udoban, treba ga izgraditi dijelom na brežuljkastoj uzvišici, zbog toga da je otvoren zraku, a da na tom mjestu ne bude suviše izložen hladnoći zime koja je tu obično jaka, djelomice ga valja podići i u ravnici gdje hladnoća nije tako jaka. Takav položaj ne služi samo spomenutoj udobnosti, već prijatnom izgledu i utvrđenju grada.«[3]

Praktička pitanja zemljišta, posjeda, pejzaža, prehrane, vještina, obrane grada, opkopa, utvrda, troškova, kao i prirodnih dispozicija građana, obrazovanja, navika, higijene, mira i blagostanja, podjednako se obrađuju kao uvjeti za sretan život u zajednici. Kao pokušaj sinteze politoloških koncepcija Petrićevih prethodnika i suvremenika koji su teorijski pridonijeli problematizaciji ovog značajnog i aktualnog problema, Petrićev je nacrt još uvelike u znaku Platonove filozofske ideje, ali već i odraz jasnog pozitivnog duha društveno-političkog života. Interes za analizom društvenih pitanja, kao tema i sadržaj profilira se i u onodobnim književnim djelima, stihovanim poslanicama, pa nije samo inherentna tema teorijsko-političkih spisa u strogom smislu.

Petrićeva razmatranja, čak upute za političko, ekonomsko i kulturno uređenje grada-države kao zajednice sretnih ljudi, premda političko-teorijski još skromna dosega, pretežno i u osnovi poduzeto i vođeno s filozofsko-antropološkog trijadičkog modela tijelo-duša-um, već u sebi sadrži klice koje će Petrić razviti i sintetizirati u kasnijim djelima povijesnog i politološkog karaktera. Posebice u djelu pisanu

[2] Francesco Patrizi da Cherso, *Lettere ed Opuscoli inediti*, Firenze 1975.
[3] *Sretan grad*, Zagreb, 1975, str. 26.

također na talijanskom jeziku, i objavljenom 1560. g. *Deset dijaloga o povijesti.* U dovoljno širokom okviru spekulacije o povijesnom mišljenju, svrsi i načinima spoznavanja *artis historiae* kao posebnog predmeta, razlaže Petrić odnos umnog i povijesnog, teorijskog i praktičkog, pojma i zbilje. Naći ćemo tako u već razvijenoj formaciji povijesno-političkog mislioca ideje, definicije i tumačenja koja kritičkom dubinom, polemičkom oštricom i nadasve velikom erudicijom plijene modernošću i aktualnošću. Prošireno na sva područja zbilje, Petrićevo razumijevanje povijesti obuhvaća jednako proučavanje društvenih struktura, sfera djelovanja kao i povijest prirode, institucija, područja kulture, arhitekture, slikarstva, biografije kao roda neobično značajnog za povijest te analistike i dnevnika. Ukratko, riječ je o cjelokupnoj slici kulturne povijesti.

Izravno se protiveći klasičnim teorijama države, tvrdeći kako su »Platon i Aristotel pisali o državi koja nikad nije postojala, niti je mogla postojati«, kao što ni »takva vladara ili govornika kakvog su orisali Ksenofont i Ciceron nije bilo i nikad neće biti«, a ipak je »njihovo djelo bilo korisno za svijet«, Petrićeva je namjera, kako sam kaže, u šestom dijalogu, *O općoj povijesti,* izložiti povijest država »drukčije nego što su to učinili Aristotel, Platon i njihovi sljedbenici«. I nastavlja: »Oni su, imajući po svoj prilici na pameti države svojih vremena, rekli da postoje samo tri jednostavna, dobra načina vladavine i tri njima protivna i loša.«

Kako je bit povijesnog *ljudsko djelo,* i grad kao zavičajno ljudsko područje iskazuje ljudsku slobodu, ljudski put do sreće. U »ljudskom djelovanju, koje je doista nešto veliko, gotovo poput kaosa«, iskazuje se povjesnost ljudskog bića; jer, stojeći u povijesti, čineći povijest, zadovoljava se prirodna ljudska potreba, težnja za BITI, DOBRO BITI, UVIJEK BITI, omogućena je punina života koju zajednica (grad ili republika, kaže Petrić) treba pružiti svakoj pojedinoj ljudskoj jedinki:

»Jednom riječju, to je želja za vječnim dobrim životom. U tom se sastoji cjelokupna ljudska sreća. I ako je prirodno da su te tri želje u duhu svakog čovjeka, s pravom se nalaze i u svim ljudima zajedno, gdje god žive u skupinama i zajednicama, u obiteljima i gradovima. To mora biti poglavita briga onih koji upravljaju jednim i drugim zajednicama, obiteljskim i gradskim. Da bi to postigli, oni treba da budu veoma razboriti i mudri kako bi znali i mogli pronaći način da ostvare tu sreću. Pogotovo oni koji upravljaju gradovima. Postoje samo dva načina da se ostvari ta svrha. To su ponašanje građana i zakoni. No, da bismo zatim vidjeli koji su to zakoni i kakvo ponašanje može usrećiti ljudsku zajednicu, postoje samo tri puta: opća razmatranja o ljudskoj naravi kojima se bave filozofi, spoznaja pojedinačnih slučajeva, ili pak jedno i drugo zajedno. U to sam se uvjerio čitajući Platona koji kaže da će biti blažen onaj grad kojim budu upravljali filozofi. Znam, oni su uzvišeni i zaokupljeni općeni-

tim razmatranjima. S druge strane, čitao sam da je Godefroy de Bouillon osvojivši Svetu zemlju htio urediti i učvrstiti upravu u njoj. Očekivao je da će od hodočasnika koji su došli u posjet Božjem grobu iz cijelog kršćanskog svijeta doznati za običaje, zakone i način upravljanja njihovim zemljama i njihovim domovinama. Od mnogobrojnih obavijesti do kojih je došao odabrao je one koje će mu poslužiti... Likurg koji je, prema mojem mišljenju, bio filozof, istraživao je različite zemlje i države. Na temelju tog ispitivanja ustanovio je svoju presvetu državu koja je ostala netaknuta mnogo godina. Njegovo djelo je bilo spajanje putova od općeg i posebnog značenja. Sve to čovjek može ostvariti na tri načina. Razgovarajući s mnogima, kao što je postupio Godefroy, zatim putujući svijetom kao Likurg, Zamolsi i drugi, ili pak *proučavajući povijest ljudskih djela* (potc. Lj. S.-P.)... Služeći se svim tim i promatrajući, primjenjujući sve to na svoj grad može ga se usrećiti i ovjekovječiti. Uvijek sam vjerovao, a i sad vjerujem, da je upravo to cilj povijesti«.[4]

Kroz analizu načela ljudskog djelovanja, *vanjske ovojnice* događanja, *anatomiju lukovice,* kako slikovito reče, da bi zahvatio jezgru, Petrić obavlja fenomenološku redukciju čina. Pa kao što u filozofskom razmatranju istražuje vrste uzroka, u svojim povijesno-politološkim istraživanjima umski postulira cilj zbiljski sretne zajednice, u tom velikom pomaku svijesti o historijskoj spoznaji, od platoničko-aristotelovskog modela polisa, grada vrline, zajednice pravednih do vlastite vizije slobodne vladavine građana koja čini osnovu *pojedinačne* povijesti, kako je on naziva, osnove velike zajednice.

»Držim da je povijest izvanredno lijepa i korisna. Trebalo bi da se svaki obrazovan čovjek, svaki vijećnik i svaki vladar rado i revno bavi njome kako bi je posve upoznao. Jer je u njoj izobilje primjera dobra i opaka načina življenja, svakovrsne igre sudbine u privatnom i javnom životu, sudbine koja sve preokreće, i što je nisko i što je visoko obrće, ljude i obitelji, gradove, republike i carstva. Ako joj se čovjek ipak može znanjem djelomice oprijeti, ako joj može otupiti žestinu ili se uzdići proniknuvši je, onda nema ničeg što mu kao povijest može pomoći, što ga kao ona može učiniti razboritim. Prema tomu, svaki posebnik, svaki javni djelatnik, svaki vladar treba da proučava povijest, da je pretpostavi svakom drugom nastojanju, da je čita u svako doba i da se koristi njome u svim životnim prilikama, tako da životi drugih ljudi budu naputak i putokaz njihovu životu.«[5]

»Pri tom bih počeo s time da je u povijesti, kao u prepunom kazalištu, svakovrsnih primjera«.[6]

[4] F. Patritio, *Della historia dieci dialoghi,* pr. F. Petrić, Deset dijaloga o povijesti, Pula/Rijeka 1980. str. 137.

[5] Ib. str. 45, 46.

[6] Ib. str. 133.

O tom koliko je tko mudar promatrač knjige povijesti, ovisi može li mu pomoći i biti od koristi, vladaru i pojedincu, ukoliko uzmogne proniknuti u ono što se postavlja skriveno kao naputak i putokaz. Svjestan granica shvaćanja svjetske povijesti, jer je ona, štoviše, redovito takva kakva je volja vladara po čijem se nalogu najčešće ona piše, kritički upozorava Petrić, oštro zaključivši da je povijest njegova vremena postala poezija. U svom šestom dijalogu *O istini povijesti,* ispomaže se duhovitom parabolom:

»[...] mnogi su vladari zakleti neprijatelji istine [...] Reći ću vam, no treba da vam to slikovito predočim, [...] jer se bojim da se oni ne bi rasrdili na me, što odajem njihove tajne. Uz njih je uvijek osoba prekrasna lica, koju nježno ljube. Ona se po njihovoj volji oblači u haljine do poda. I ona hoda na dvije noge, desnoj i lijevoj. Vrlo često joj je jedna ili druga noga hroma ili sakata, a katkad čak i obadvije. Duge haljine skrivaju te nedostatke. I dogodi li se da snažni vjetar sjevernjak ili južnjak mlatne, te joj nadigne haljine tako da se taj nedostatak lijepo vidi, za njih taj vjetar postaje krajnje neprijateljski. Zato su se oni pobrinuli za bezbroj otvora koji će u se povući taj vjetar kad zapuše, baš poput Scile i Haribde, koje usisavaju more. [...] Država, koju vladar silno ljubi, korača u moći i razboru, odjenuta dugim ugledom, mlažena vjetrom istina, usisana ustima udvorica [...] Vladari imaju i te kako razloga da progutaju taj vjetar istine. Jer prijeti opasnost da se do te mjere uskovitla te ponekad ostanu bez haljina i bez košulje«.[7]

Poučen iskustvom ali i vlastitom stvarnošću, raspravljajući generalno o razlozima pisanja povijesti, Petrić u šestom dijalogu *O povijesti* sintetizira svoje misli o gradu, razlozima postanka, podizanja i opadanja, nestanka, podrijetlu naroda, razlozima njihova raseljavanja, faktorima nužnim za održanje grada, javnim prihodima, oružanoj snazi, načinu vlada:

»Povijest se jamačno (što se nitko neće usuditi poreći) piše zato da bi gradovi po primjeru drugih kročili k sreći, pa ako je taj primjer nejasan i nepouzdan, ni od kakve je ili tek neznatne koristi [...] Nijedan nam grad ne može pružiti taj svijetao primjer, ako nikad nije bio u prilici da vlada, što jedino može njega i njegova djela učiniti svijetlim i jasnim. Ta djela moraju biti vodič sreći drugih. Pri tom ne mislim na sreću u najstrožem smislu riječi, kojoj hvalu daju samo filozofi, i koja ne samo da nije usrećila nijedan grad nego po svoj prilici nijednog čovjeka. Govorim o onoj sreći koju nam može pružiti ljudski život. Potom treba primijetiti, koliko ja mogu prosuditi, kako nije prirodno da gradovi odmah steknu gospodstvo [...]«[8]

Cijelim dijaloškim tokom Petrić procjenjuje i vrednuje povijesnu građu kao »teatar ljudskih djela«, sklopove tradicionalnog i suvre-

[7] Ib., str. 153.
[8] Ib., str. 171.

menog događanja i uključuje tu kategoriju značenja: kako pisati i kako razumjeti historiju, ne mrtvo slovo, već kao knjigu duše, kao sjećanje i tumačenje ostataka prošlosti, gdje u istoj ravni stoje pisani tekst, crtež, reljef i klesano djelo. Ne više platonički orijentirani teoretik sretnoga grada, već moderne države, imajući pred očima konkretne društvenopolitičke tvorbe, pravna i druga iskustva države, njenu strategiju, vojnu pomoć, politiku, vladu, uvjete i načine opstanka.

U okviru njegove realne filozofije povijesti i filozofija grada ima svoje važno mjesto kao realizacija najviših ljudskih vrijednosti koje se *procesualno* oblikuju kroz život pojedinca i njegov odnos prema zajednici i društvu, dakle kroz *praksu* kao kriterij objektivnosti povjesničarova i filozofova mišljenja. Jer, »nisu povijesti napisane zato da nam samo u pripovijedanju posluže. Ono što u njima pročitamo treba provesti u djelo. Kao što nije dovoljno poznavati moralnu filozofiju već je treba ostvarivati«.[9] Ako je riječ o ljudskoj zajednici, državi ili povijesti, svagda je cilj-objektivna spoznaja, pa je u toj perspektivi novuma što je sadrži Petrićeva misao, njen domet i mjesto u humanističkoj historiografiji prije Bodina, Speronija ili Campanelle.

Antiutopijski model Petrićeva sretna grada, s rezervama mogućnosti crpljenim iz ljudske zbilje, nije mitski otok Tomasa Morusa koji nam kroz priču moreplovca znalca Hitlodeja prenosi sliku idealnoga društva integriteta i ravnoteže prostora ljudske *nade,* mjesta »za nas«. Zlatno doba slobode što leži ispred, izvan prisile, u vrijeme nasilja i nemira, zrak proljeća daleke zemlje. »Vodom koju zahvaćam još se nikad nije plovilo«, Danteov nemir ponovljen u Morusovoj mitizaciji, posljednjem činu društvenohistorijski lokalizirane eksplikacije zadataka spoznaje što transcendira vlastito vrijeme.

Različito od te nade, prostor Petrićeve vizije realno je tlo, izvan vidokruga budućeg. Sva usmjerena skrivenom u prošlom, ne budućem, iz bunara sjećanja, iz reljefa slova knjige povijesti traži se buduća misao. Radeći unatrag do anamnetičkih tragova Platonovih, slabo mareći za planotvoračke kombinacije, Petrić je više sklon cjelini manifestnog i proturječnosti, aporije i dileme i čovjeka svog vremena. U rastu povijesne svijesti, BITI, BITI BOLJE, BITI SVAGDA, određene su koordinate renesansne konkretno-postulatorne norme, diskreditirajući *apstractum* utopijskog. Jedino u kontaktu s modusima *realno-mogućeg,* ne tek puko željenoga, razotkriva se područje realnog kao anticipacija i transcendiranje postojećeg kao zadanog. Petrićev osjećaj za činjenice koji uvažava svjetsku procesualnost protivi se sanjarenju ranijih utopijskih slika i predstava. U rasponu od dvije tisuće godina, između Platona i utopista, preko Plutarha, Cicerona i Augustina, ostaje ili zaostaje duh utopizma koji

[9] Ib., str. 243.

se pod različitim egidama utjelovljuje, čas u slikama engleskog kancelara, čas u predstavama poganske mitologije novog humanizma, pa opet teoloških utopija 17. stoljeća novih socijalnih propovjednika. Proširujući područje ljudske *akcije*, ali i svjestan enigmi pred kojima stoji, ali ne zastaje, u diaspori znanja i moći, sav u traženju spoznaje, on upravo i dokida utopijsko: spoznaja, kaže on u petnaestoj knjizi *Nove sveopće filozofije, O počelima*, spoznaja jest *združenje (coitio)* sa svojim *doznatljivim (cognobile)* — povratak u svoju bit — tom metodom *rasvjete (collustratio)* iz spoznatljivog u spoznajuće, tako da mu ta bit postane bitnom, moguće je otčitati i odsijavanje ideje koja kroz biće, život i razum, trijadičku formu Petrićeve filozofije, skuplja spoznaju sveoblične istine. Prvi razum, idealan svijet kojemu je subitan ljudski svijet, stvarnosni i jedan od njegovih oblika, sadržaj je najboljeg, taj pravi *uključali život*, kako ga naziva sam Petrić, uzavrela i *uskiptjela bit (fervens essentia)*. U uzbuđenosti i razbuđenosti života, gibanju biti u sebi, rađanju čina, prevedivo iz metafizičkog sistema Petrićeve filozofije, »kakvu nitko prije njega nije sastavio«, kako je sam napisao, jednom zauvijek stvoreni svijet bio bi nalik *mrtvom univerzumu*. U *živom univerzumu* postojano promjenljiva jest ideja novog, drukčijeg, i tek u tom horizontu valja nam motriti i Petrićevo mišljenje o prošlom, povijesnom, kao česnicima prakse svakodnevnoga i njegova neprestana obogaćivanja novim idejama, zahvaljujući upravo bezgraničnoj ljudskoj spoznaji.

II — PITANJA O DRŽAVNIŠTVU. OSNOVE ZNANSTVENE HISTORIOGRAFIJE

Utopijsko i antiutopijsko kao problem humanističke tradicije, zadatak je filozofske refleksije koja tek upozorava na historijsko i teorijsko značenje nekih teza pri kojima se valja zaustaviti i razložiti njihovu razvojnost. Posebice, kad je riječ o duhovnom identitetu korpusa domaće filozofije, tek sinopsisu ili, točnije, organonu određene teorijske eksplikacije. Naime, svjesni granica kulturnog pamćenja, kažemo da je riječ o sinopsisu, jer još preostaje nemali posao oko popunjavanja praznina u upoznavanju stajališta i parcijalnih prosudbi. Ili, riječima suvremenog američkog književnika, kritičara i pjesnika, »mnogo je truda, a malo pokušaja« da se spomenuta tema dovede u perspektivu.

Svojim početnim ciljem i konačnim vrednovanjem, jer ta su u njima *in nuce* i sadržana, filozofske teorije zajednice, grada, društva i države u cjelini, ne nasumičnim zanimanjem za ovu materiju, kao jedne od struktura znanja i sastavnicom osobna iskustva pojedinaca, istodobno mislilaca i angažiranih djelatnika i u javnim poslovima grada i države, iskazuju se u brojnim djelima, pismima, poslanicama i predgovorima djela. U okviru književnog i likovnog, ideografskog, nikad potpuno apstraktno i nikad potpuno formalno, refleksija nalazi

potvrdu u pjesničkoj slici, metafori: bez obzira da li je riječ o sustavno oblikovanom kritičkom mišljenju, poput Petrićeva o sretnom gradu ili o utopijskoj svijesti kroz djela Držića, Vetranovića, Nalješkovića, Gleđevića, Gundulića, sfera prakse i konkretnih odgojno-obrazovnih, kulturnih i političkih načela usko je isprepletena. Afirmiranje svjetovnih vrijednosti (obitelj, državnički poslovi, država) ukorporiranih u predstave čisto literarne vrste kao dio kulturno-povijesnoga konteksta postaje već tradiconalni topos i rado korištena tematika u domaćoj literaturi, jednako tako kao i u antičkim kozmogonijama, srednjovjekovnim legendama i ciklusima. Štoviše, i kao tip mišljenja koji se javlja kao sastavnica ljudskog života, faktum i veracitet.

Prateći fenomen utopijskog kroz kontinuitet ideja, ispomažući se naracijom, možemo uočiti da on svoj istinski vitalitet i esencijalnost dobiva tek kroz idejni horizont povijesnog života, pa na taj način i jest moguć govor — uvjetno — o utopijskom kao organonu filozofije povijesti.

Ono što se oblikuje od Držićeva *fenganja* kao određene držićevske koncepcije svijeta do Gundulićeve osobne teologije i njegovog ranog mitološkog teatra s antičko-renesansnim prispodobama, modusi su diferencijacije mišljenja, svojevrsne konceptualizacije zbilje. I dalje, u epu pisanom za veličanje Newtonove filozofije, 1744. g. Benedikt Stay se u osnovi bavi filozofsko-metafizičkim problemom *dobra* kao najvišeg ljudskoga cilja, nastavljajući na filozofsku i pjesničku tematiku 16. i 17. stoljeća, a posebno s tim u vezi, na novovjekovnu teoriju prirodnog prava.

Kako epohalne filozofske premise vizionarskih, meditativnih svjetonazora perzistiraju u prostoru dubrovačkoga kulturnog kruga, dubrovačkoj latinskoj školi, kroz različite optike, primjerice arkadijsku, fantastičku, u kojoj se lomi priroda i čovjek, umjetnost i stvarnost, riječ i glazba, oblik i duh, može se pratiti pomnom estetičkom analizom. To su već činili naši povjesničari književnosti i estetičari. Tad postaju vidljive i posve komparativne vrijednosti.

Kroz skupe biblioteke zubljom osvjetljavajući stara djela kao putokaz, formira se postupno književno iskustvo i zrači komunikativnom moći: ono što piše Nicolò Vito di Gozze u svom *Upravljanju porodicom,* objelodanjenom 1589. u Veneciji, doista je »potpuni pedagogični rukovodnik«, kako napisa V. Adamović, »koji obiluje mudrijem opomenama i napucima«. Štoviše, piše dalje Adamović, nije mu na srcu samo odgoj nego je Gučetićeva ekonomsko-politička misao izrasla i formirala se na zdravim i naprednijim pogledima svog vremena, od ekonomije, školstva, zdravstva, do pučanstva, grada i njegove okolice, posjeda i kućnog gospodarstva — plod iskustva Dubrovačke Republike, njenoga školstva, kulture, industrije, ekonomskog razvoja i zakonodavstva. Briga o cjelovitu odgoju i obrazovanju svakog pojedinca sastoji se u tom, kaže Gučetić, da prema potrebi može biti sposoban za

upravljanje državom. Briga oko etičkog, ali isto tako i estetičkog i moralnog razvoja ljudske jedinke, oko sadržaja i zadataka kojima čovjek treba težiti, bilo je ujedno i načelo kojim se rukovodio cjelokupni život Dubrovnika, ono što je obilježavalo njegov slobodan, nesmetani razvoj. Zasnivanje grada na pozitivnim načelima — umnosti, pravednosti, sreći i blagostanju svima podjednako, nadalje u svim njegovim momentima, bogaćenju, širenju, razvoju, Gučetić analitički razmatra. Ulogu novca i odnos čovjeka prema bogaćenju posebno ističe i time teorijski pridonosi shvaćanjima kasnijih politekonomista. Jasno uočivši i razloživši zakone ponude i potražnje tržišta, dobara (pokretnih i nepokretnih), ulogu cijene, zemljišnoga posjeda, njegove konfiskacije, te novčanog poslovanja, nadalje značenje što ga za ljudski život ima zemljoradnja koja pruža mogućnosti za stabilnost stjecanja. Savršena prirodna zajednica ima za cilj dobrobit i blagostanje pa će i privatna i državna vlast, nauka o obitelji i gradu imati jednu zajedničku osnovu. Pravo bogatstvo naroda ustvrdit će Gučetić, jest u njegovu *radu* i *proizvodima*, dok je novac tek sastavni dio tog istog rada i ne može nikako biti konačan cilj. Osuđujući akumuliranje bogatstva kao neprirodan način stjecanja i pojavu zakona kao obuzdavatelja individualne samovolje, Gučetić je osnovnim svojim pristupom obitelji, razumijevajući je kao državu u malom, uočio fenomen, možemo tako reći, kruga života jedne velike zajednice koja dalje obuhvaća druge manje, a te funkcioniraju i povezane su međusobnom samodjelatnošću ljudi. Pozitivnom energijom koju svaka obitelj, svaki grad i država skuplja i, recipročno svaki njen član, određen je razvoj dobara, svrha i vrijednost. Problem historijskog svijeta i pravac njegova kretanja koji Gučetić vidi polazeći od života pojedinca u najmanjoj ćeliji društva pa do velike, sveobuhvatne cjeline, kao složenog sklopa, konačno se spekulativno rješava, bez obzira na pozitivne elemente i uočavanje određenih zakonitosti pravila i normi koje njegova teorija sadrži. Ostvarenje najviše sreće i dobra bezuvjetni je postulat utvrđen dalje bez analize historijskog procesa, o čemu Gučetić još nije mogao donijeti druge zaključke ni prosudbe do onih što mu ih je epoha omogućila da ih postavi: ono što određuje razvoj neke zajednice, obiteljske i one veće, državne, odnos je vladanja i pokoravanja; ideal koji Gučetić prima, nastavlja i predaje, ideal vladavine uma nad društvom, zrelo će biti formulirano sedamnaestim stoljećem, konstituiranjem znanosti i učenjem o usavršavanju društvenog poretka i afirmiranjem unutrašnjeg jedinstva znanosti, religije, filozofije i umjetnosti, dakle svih područja duhovnog. A to jedinstvo kao potrebu koju treba realizirati, sluti Gučetić. To više, što je u slobodnom, »miroljubivom gradu na nemirnom Jadranu«, riječima Đure Ferića, velikog opjevatelja dubrovačke obale, gradu u kojem Gučetić živi i djeluje, spomenuto jedinstvo već bilo oblikovano u zajednici kulturno obrazovane duhovne elite, u skladu s prilikama koje su i pogodovale slobodnom razvoju umjetnosti, znanosti i kulture.

Godine 1589. Gučetić objavljuje svoje malo djelo *Upravljanje porodicom*. Već na početku on piše:

»čovjek sam ne bi mogao nikad živjeti i on je zbog svojih neurednih strasti podređen zakonima, moralnoj stezi, i građanskoj i ekonomskoj, čime može postići svoje savršenstvo, najbolje i prirodno dobro koje našu ljudsku narav u ovom sadašnjem stanju čini blaženom, ukoliko joj je moguće postići blaženstvo. Ali, čovjek je rođen i da bi vladao drugima i sobom samim i svojim najbližima, ženom, djecom, slugama i dobrima« (s. 3).

I dalje, posve u duhu Platonova učenja o državi kao velikoj obitelji, kaže:

»Porodice jednoga grada doista su sjemenarnik iz kojega se rađaju ili su nastale republike — kad je, naime, sjeme loše raspoređeno u polju ili kad je posijano loše, slabo sjeme, vjerovati je da će dati loš plod; isto je i s obiteljima u gradu kad ih loše vode njihovi gospodari, loši će plodovi biti u državi«.

U shemi renesansnog modela znanja, obrazovanja, ljudske vrijednosti, kao najviše u moralnom pogledu, zasnovane su u području umskog kao najvišem određenju. Suvereno se krećući u društveno-političkoj topografiji dnevne prakse i tradicionalnog znanja, uza sve uobičajeno navođenje antičkih, neoplatoničkih i kršćanskih pisaca, Gučetić dihotomiju prirodno-ljudskog, prirodan-ljudski svijet, ne rješava naprosto kao *mimesis* ideje nego idući u pravcu socijalizacije čovjeka, rekli bismo modernim rječnikom. Na liniji Aristotel-Toma-Dante (kojega, usput rečeno, Gučetić i spominje u svom filozofsko-teološkom rukopisu, *De Anima humana*), na toj liniji dakle, na kojoj će se poslije javiti i F. Bacon, i mislioci koji će zadužiti filozofsku misao svojim društvenim idealima, primjerice T. Hobbes, niču djela s indikativnim naslovima: *ljudska priroda; o političkom tijelu; o građaninu; o crkvenoj i građanskoj državi* (Hobbes), *Nova Atlantida* (F. Bacon). Nastaju preradbe i prijevodi djela s naslovom *O najboljem uređenju* (Benedikt Rogačić, u nas). Od *Urotničkih pisama* pisanih s političkim planovima i sanjama o političkoj reformi i idealnom vladaru Marina Držića do skepse u dogmatsko-pravna načela i isticanju suvereniteta svjetovne vlasti u pitanjima državne uprave Markantuna de Dominisa, počinje se kao centralna tema javljati problematika čovjeka i društva, a u filozofski sistem uključuje se i područje društvenoga, a na isti način i filozofija sama postaje zadatak društva. Od koncepcije države kao prirodne zajednice do države kao umjetne tvorbe ide povijesni put koji je bio otvoren za najrazličitija rješenja društvene misli od 16. do 18. stoljeća. Pitanja državnih formi, oblika upravljanja, te prirodne zajednice u sklopu moralno-političke problematike, kao nedjeljive i međusobno čvrsto sjedinjene i komplementarne, nastavak su koji je zacrtao Aristotel svojom praktičkom filozofijom, pojmom

djelovanja, vrhovnog dobra kao svrhe. U svom kategorijalnom opsegu, ljudska je priroda tipološki shvaćena trojako: *societas naturalis, societas perfecta, societas completa.* U toj vertikalnoj podjeli univerzalističke ideje ima mjesta za ideje jednoga *regnum hominis,* formulirane u Aristotelovim egzoteričkim spisima i djelu u kojemu je iznio principe etike i politike, a Gučetić polazi direktno od tih postavki. Državna je zajednica predmet znanja o najboljem, pa je državništvo najobuhvatnija znanost od svju, budući da njen cilj, kako stoji u *Nikomahovoj etici* (I, 1094 b) obuhvaća ciljeve ostalih djelatnosti i kao takav predstavlja opće ljudsko dobro. Jednako važi to i za pojedinca kojemu je zadatak život ispunjen djelatnošću koja je svojstvena razumnom biću (ib. 1098 a). *Habitus,* sposobnost i *energeia,* djelovanje te sposobnosti, temeljni pojmovi Aristotelovog etičkog učenja, njegove »filozofije o čovjeku« (ib. 1181 b) i ostvarenja najvišeg dobra kroz volju moralnog pojedinca, a volju i razum kao izvor spoznaje tog najvišeg dobra, na svoj način varira i Gučetić. Polazeći od *društvenog nagona* za realizacijom pune ljudske ličnosti, bolje rečeno, ljudske *prirode,* koja je moguća kroz zajednicu, ostvaruje se sprega etičkog i političkog:

> »Onaj tko ne može da živi u zajednici ili komu ništa nije potrebno jer je sam sebi dovoljan nije dio države te je ili zvijer ili bog. U svim ljudima, dakle, postoji *prirodna težnja* za takvom zajednicom i onaj tko ju je prvi osnovao začetnik je najvećeg dobra« (Aristotel, *Politika,* I, 1253 a).

Obitelj koju i Gučetić smatra realizacijom prirodne težnje čovjekove, državom u malomu, budući da tu moraju vladati isti principi i ista svrha koja se ostvaruje, postaje upravo stoga i tema Gučetićeve obrade i njegovo razmatranje: kao mjesto gdje se razvijaju svi mogući ljudski odnosi, izgrađuju vrijednosti, postiže svrha. Bitno usmjeren k budućnosti, ljudski život treba obitelj: ona je reflektirana povijesna slika veze čovjeka s njegovim svijetom, znanje o zajedništvu pojedinaca, svijest o sili koja drži sve na okupu. Znanost upravljanja domaćinstvom pretpostavka je upravljanja većom zajednicom, gradom:

> »... danas, čini mi se, u našemu gradu da obitelji malo brinu za ovu disciplinu (što se jasno razabire iz neuredna života njihove djece) ... da najbolji pokušavaju upravljati našim gradom a ti su doista dobri za čuvanje novca; jer su razboriti oni koji upravljaju gradom« (s. 178).

Kroz funkciju obitelji manifestira se prirodno svojstvo bića, njegov *ethos* i ono što kroz nju dolazi do izražaja: dobro pojedinca kao najviše dobro.

Iz Aristotelova načina razmišljanja, kroz ontoteologiju čovjeka razvijeno značenje polisa i zajednice kao takve, od obitelji, države,

kao ozbiljenja umnog, određuje se antropološko-sociološko stajalište i Aristotelovo poimanje zajednice, a to se nastavlja i pojavljuje i kod Gučetića, u njegovu dohvaćanju pojedinca i obitelji, isključivo u obzoru Aristotelove praktičke filozofije.

*

Logičkim razvojem ideje mišljene Aristotelovim kategorijalnim sistemom dospijeva Gučetić do državništva kao sveobuhvatne znanosti; od razmatranja dobra pojedinca do dobra države u kojoj se realizira punina etosa, zaokružen je luk interesa dubrovačkog mislioca. Godine 1591. u Veneciji Gučetić objelodanjuje svoje djelo *O uređivanju republika u duhu Aristotelovom, s modernim primjerima (Dello Stato delle Republiche secondo la mente d'Aristotele, con Esempi Moderni)*, u obliku osmodnevnih razgovora, dakle i opet u dijaloškoj formi, toliko omiljenoj i često upotrebljavanoj. Već u naznaci, u uvodu u dijalog prvoga dana, piše:

> »Raspravlja se o izvrsnosti čovjeka, o tomu na koji je način on društvena i politička životinja. Zatim, o podrijetlu grada, njegovim dijelovima, kući, burgu, obiteljskom upravljanju, o posjedima, stečevinama, i tako dalje«.

Odmah nas Gučetić uvodi i u načela Aristotelove moralne filozofije, etike, u norme koje vladaju u zajedničkom životu ljudi kao političkih bića. Uz Aristotela, Gučetić prenosi i mišljenja Plotina, Tome i posebno Marsilija Ficina koji je svojim koncepcijama platoničke teologije znatno utjecao na formiranje antropološke misli Gučetićeve, na njegovo shvaćanje ljudske prirode, duše i intelekta, te prirodnog instinkta za društveno u kojemu se realizira dobro kao konačna svrha: savršeno dobro u pravednu životu vođenom građanskim zakonima. Istovrsnost koja vlada između građanskog, državnog i obiteljskog života s kompleksom odnosa pojedinca i države, identičnim svrhama i identičnim ciljevima u ontologiji Aristotelova polisa, Gučetić razumijeva posredno kroz filofozije koje prethode njegovoj i koje izravno određuju njegov filozofski profil. U koncepciji grada kao i države Gučetićevo stajalište možemo okarakterizirati kao povratak bitno ljudskom i povijesnom, autentičnim vrijednostima komunikacije čovjeka i njegove zajednice pa i čovjeka i njegove okolice. Jer on ne zanemaruje ni ambijentalne vrijednosti, toliko značajne, uz kulturnu i gospodarsku politiku: kroz shemu aristotelovskih načela etičko-ekonomsko-političkih, on daje i vlastito viđenje savršene prirodne zajednice, kako naziva grad (s. 19, 20) i čovjeka kao po prirodi građanske životinje. Ono što Gučetićeve teorijske analize čini posebno zanimljivima i vrijednima jest to da ih on utemeljuje na opisu i promišljanju društveno-proizvodnih odnosa Dubrovačke Republike, neprestano se osvrćući na nju kao na model koji je u sebi umješno spojio sve najzrelije teorijske po-

stavke svojih tumača. Nalazeći u Aristotelovoj filozofiji politike glavna određenja sustavnog proučavanja državnih oblika kroz povijest, Gučetićev pristup političkoj zajednici i ukupnoj povijesnoj zbilji, spojen je s njegovim vlastitim iskustvom i iskustvom političkih ideala predstavnika antičke filozofije. Čovjek kao *bios politikós* određen je stvarnim njegovim položajem u svijetu, društveno-ekonomskim činiteljima, faktorima znanja i moralnog djelovanja, a sve s ciljem plemenitoga djelovanja i sreće unutar zajednice.

Analizirajući oblike državnog upravljanja, u okviru razmatranja najbolje države i savršenog života pojedinca, Gučetić zalazi i u pojedinosti, uočavajući i najsitnije razlike raznih oblika državnog upravljanja, a narodnu vlast drži vladavinom slobode. Baveći se mnogim problemima državnoga aparata, pitanjem imovine, odnosa zakona i odluke, protuzakonitog upravljanja, vrstama sudske vlasti itd., konačno društvenoga dobra i društvenih odnosa, on svojim djelom potiče mnoga zanimljiva pitanja, a posebno je aktualan tamo gdje se suprotstavlja Aristotelovim tezama.

Projekt Gučetićeve sretne zajednice, savršene države i državnog uređenja u kojemu djeluju najviše ideje i vrijednosti, mir, pravednost i sloboda, nisu puki san o idealnom društvu kao toposu književne kulture, već su sadržaj i oblik društvenog života u kojemu pojedinac dolazi do pune svoje realizacije ostvarujući vrijednosti kojima postaje vrhovno biće zajednice. Raspravljajući o političkom biću čovjeka, Gučetić je nosilac naprednih renesansnih ideja i koncepcija, pa kad raspravlja o državništvu, raspravlja o središnjim pitanjima filozofije, antropologije, govori o čovjeku, ljudskim ciljevima, djelovanju i u tom smislu daje nove poglede na neke od problema kojima je zaokupljeno njegovo doba: trgovini, opasnosti od bogaćenja, lakomosti, novcu i značenju rada, odnosu privatnog i javnog interesa, odgoju, obiteljskom životu i još o nizu osobitih, s ovima, povezanih problema.

Pretposljednjeg, sedmog dana njegovih raspravljanja s vitezom Ranjinom, Gučetić daje ključne elemente svoje filozofije grada, konkretno, pitanja kao što su funkcija podizanja grada, njegova planska i racionalna izgradnja, nadalje značajno pitanje konfiguracije tla, tog uz klimatski i geografski značajnog faktora, pa do analize oblika i specifične fizionomije grada. Sva ta pitanja koja razlaže i vidi kao mjeru ljudskog, Gučetiću su podjednako važna, pa tako i sekundarne pojave koje razmatra, iznosi istančanim osjećajem i poznavanjem stvarnih društvenih prilika i privatnih odnosa među ljudima te njihove prirodne sredine. Njegovo raspravljanje smjera na cjelinu spoznaje svih uvjeta koji su gradu potrebni za njegov puni razvoj, materijalno i estetsko uređenje, ekonomski, privredni, kulturni i društveni razvoj — pa su tu sadržane osnove kako ekonomske tako i kulturne historije društva Gučetićeva vremena, kao polazište i nužnost, onima koji se bave i koji proučavaju politiku ali i onima koji sudjeluju i sami u političkom životu zajednice. Ispitujući tako u osnovi urbani razvoj,

Gučetić izlaže bezbroj aspekata gotovo modernih polivalentnih teorija urbane arhitekture, komunalne tehnike, urbane higijene, ekonomike grada i dr. Polazi od ekonomike obiteljske zajednice koje je prvi element *kuća*. Kao i većina talijanskih autora njegovih suvremenika ili prethodnika, čija je djela očigledno dobro poznavao, i koja su bila dostupna i kolala sredinama i izvan Italije, i Gučetić se bavi pitanjima kojima je zainteresirano vrlo životno njegovo doba. Kao i Pandolfini *(Governo della famiglia)*, a ponajviše L. B. Alberti, glasoviti projektant, koji je uz svoje praktičke izvedbe crkvi i palača i teorijski, u svojim mnogobrojnim traktatima (slikarstvo, skulptura, arhitektura) velikom humanističkom kulturom, originalnošću i genijalnošću postao uzor mnogih djela i rasprava o obitelji i ekonomskim pitanjima, imaju utjecaja na Gučetića. Mjestimično je vidljiv gotovo direktan prijenos Albertijevih teza (uloga oca u obiteljskom odgoju i obrazovanju djece, shvaćanje o braku, ženi, odnosima prijateljstva, građaninu i njegovim, privatnim i društvenim odnosima i dr.). Od kuće, njenih formalnih određenja kao arhitektonske cjeline, njene gradnje i održavanja, pa do njene uloge održavanja prirodne zajednice i njenih materijalnih dobara (posjed, žena, djeca, sluge, stoka), ovisno o raznim životnim prilikama, Gučetić dodiruje i probleme higijene stanovanja, ekološka pitanja i sl.

Nastavljajući na postavkama filozofskog nasljeđa, Aristotelovih teorijsko-političkih spisa, metodološki i sadržajno, potom na načelima *corpusa iuris civilis* i rimskog prava, kao spekulativnog konstrukta i realnog konkretuma, grada-države, Dubrovačke Republike, ili bližega susjeda, Venecije, Gučetić nam se danas pokazuje prvenstveno kao autor obrazovan, poznavalac velike političke literature, i načinom raspravljanja koje teži cjelovitom, objektivnom prikazu i sustavnom prezentiranju građe, koristeći se primjerima iz antičke i suvremene literature, historije pa čak i arhitekture, premda mu, kako sam na jednome mjestu kaže, i »nije zanimanje utvrđivanje grada ...«, nego će to »ostaviti stručnjacima i inženjerima« (s. 357).

Gučetićeve primjedbe, zapažanja, upute i rasuti spisi zahtjevnosti jedne, nazovimo je tako, humane gradnje, kao traženi normativ postizanja integriteta ljudskosti, produžuje stara Vitruvijeva načela *utilitas, firmitas, venustas* sve do renesansnog iskustva i afirmacije *funkcionalnog, konstruktivnog i oblikovnog*. Ističući svrhovitost i trajnost kao izvedbene elemente, Gučetić će ponoviti temeljna određenja estetičkih filozofskih parametara koji su i parametri svekolikog prirodnog poretka, a ne samo ljudskoga svijeta — *savršja, ljepote* i *razumljivosti*. Kao što se dijelovi povezuju u skladnu cjelinu u prirodi i u društvenoj će zajednici biti prirodna organizacija dijelova *(harmonia mundi)*: mreža međuodnosa funkcionalnog (udovoljavanja svrsi, namjena) i modalnog (kako, formalni princip). »Kuće moraju biti koliko ugodne toliko i čvrste, kako sigurne tako i udobne građanima, jer se u tom sastoji ljepota kuće (s. 359). Shvaćajući pojam kuće, doma

kao neku vrst živoga organizma, aristotelovski, Gučetić je promatra kao *nucleus* ljudske prirode, temeljem grada, svrhovita djelovanja i pokazateljem razvoja ljudskih sposobnosti. Kuća postaje dijelom znanosti upravljanja: znanost upravljanja domaćinstvom (u skladu s grčkim shvaćanjem ekonomije u Ksenofonta). Materijalno i formalno određena, kuća je prostor i prebivalište, okupljalište i ognjište, veza čovjeka s njegovom prirodom i onom drugom koja to tek postaje upravo zahvaljujući čovjekovoj sposobnosti vođenja i upravljanja. Gučetić piše:

> *Bunić:* Iz vašeg neslaganja razumijem da je gradnja kuće za čovjeka prirodno a ne voljno djelo, što se, kako mi se čini, protivi razumu ... jer kad bi gradnja, odnosno zajednica bila nešto prirodno, čovjek bi po prirodi bio društveno i kućno biće, što on nije, jer on inače za sebe ne bi nikad mogao izabrati niti samački život a niti bi mu, prema tomu, domaćinska zajednica bila stvar njegove prirode, već njegove volje, naime stvar kojoj je uzrok neki određeni izbor ili ljudski običaj.
> *Gučetić:* ... čovjek nije živ stvor koji bi po prirodi bio toliko društven a da ne bi mogao postati još i divlji ili samac, budući da njegova društvenost i svojstvo da živi u kućanstvu nije nešto poput težine u zemlji ili lakoća u vatri ... nego je društven po tomu što je po prirodi uvijek sklon prihvatiti život u zajednici, što je po prirodi spreman prihvatiti različita znanja ...«

Gučetićeve su analize prema tomu, kao što je vidljivo iz navedenih riječi, usmjerene praktičnim pitanjima blagostanja, potrebi osiguranja razvoja ljudskih potreba i afirmiranju životnih kvaliteta. Jasno raspoznajući i istom mjerom iskazujući u svom, po mnogo čemu klasičnom djelu, pretpostavke jednog dobro uređenog svijeta, iz dodira s tradicionalnom praktičkom misli, potrebno je dovoljnu pažnju posvetiti smislu ovog Gučetićeva bavljenja, u svim pojedinostima — kao mislioca i kao praktičkog čovjeka svoga vremena. Od Sokratovih dijaloga i njegova učenja o vještini gospodarenja koje se ne razlikuje u osnovi od one upravljanja gradom, Ksenofontovih shvaćanja ekonomike, Aristotelove političke teorije i njegova nastojanja u određivanju biti ljudske zajednice i najboljeg državnog uređenja i oblika koji vodi sreći čovjeka, najbolje države, Gučetić polazi od pretpostavke prirodnog poretka u kojem nalazi svoje mjesto i prirodna zajednica ljudi u kući (*domus, vicus,* primjereno Aristotelovu određenju u *Politici,* »communio quae natura ad totum diem constituta est, domus est«) ekonomsko samostalnoj zajednici, stvorenoj ne samo radi očuvanja, sigurnosti i održanja vrste, zbog prehrane, nego i udobnosti, razonode, uživanja i odmora od javnih posala.

U okviru Gučetićeva raspravljanja o načinima gradnje i o najboljem mjestu za podizanje gradova, značenju što ga imaju vode, šume, zračne struje, ceste, o javnim zgradama, knjižnicama, školama,

crkvama, trgovima, vježbalištima, on govori i o zakonima gradnje (jedni zakoni, kaže, odnose se na gradnju pomorskih luka, a drugi na objekte od umjetničkog značenja, npr. kazališta, bazilike). U svemu, sve kategorije ljudske cjeline s njihovim sadržajima, dakle praktički profilirane tipologije oblika uređenja grada-države *(politeia)* od formalnog do filozofijskog i političkog, i njegova značenja za ljudski život, predviđene su nacrtom grada.

Sedmoga dana Gučetić raspravlja o gradnji vlastitog grada, Dubrovnika i govori o njemu. Prvenstveno ističe njegovo značenje kao prirodne luke, prikladne za spasavanje brodovlja ili od oluja ili neprijatelja, sa svim prednostima koje jedna luka ima, nad onima »vještački izgrađenima«, primjerom tu navodeći Genovu, Palermo, Messinu i Marseille. Osobitošću geografskog položaja i »utemeljenošću ovoga grada čvrstom nakanom, svjesno«, »ne slučajno« izabravši najbolji položaj na ovoj obali«, udobnošću luka i dolina, na »prikladnoj udaljenosti, ni preblizu ni predaleko od mora«, uz prirodne faktore Gučetić će istaknuti i prometno-geografske veze ovog pomorskoga grada-države s drugim krajevima (zaleđem), njegove prometnice, sve to kao razloge njegova jakog ekonomskog razvoja i pomorske trgovine, njegovu ulogu u svjetovnim ali i u crkvenim pitanjima ističući kao kvalitete odanost građana i vjernost crkvi. Uz vrijednost brodarstva (»postali smo čuveni na Istoku i na Zapadu po velikom broju brodovlja«) i kopnene trgovine, Gučetić ne zaboravlja ni robni promet, stočarske i šumske proizvode, na značenje što ga ima dubrovačka trgovina za materijalno blagostanje građana (»naš grad najugodniji je i u svemu prednjači u izobilju«), a ističe i gradske utvrde za obranu grada. Posebno se Gučetić osvrće i na odnos grada kao teritorijalne i društveno organizirane zajednice prema selu, njegovu upućenost na agrarnu okolinu, sa svom raznovrsnošću oblika proizvodnih odnosa, pitanjima vlasništva, obrađivača i uloge rada kao temeljne kategorije privređivanja. Stranice koje ispisuje Gučetić u pohvalu poljodjelstva i njegove koristi za ljudsku zajednicu, možemo usporediti u Vergilijevim *Georgicama:*

> »Ovoj koristi od poljodjelstva, obrađujući posjede, vinograde, polja, vrtove, povrtnjake, sijući, kopajući, obrezujući voćke, sadeći ih, orajući zemlju, gnojeći je po potrebi, obnavljajući stare loze i sadeći nove, po mom mišljenju nema nijedne druge jednake, jer ako se trgovčeva dobit s toliko opasnosti smatra uspješnom i sretnom, kad iznosi 30 posto ili 50 posto, dobit će biti mnogo veća i sretnija, jer uz zabavu i uživanje daje sto na trideset. Nije moguće naći časniju, obilatiju, sigurniju, stalniju, radosniju, dostojniju dobit za svakog slobodnog pojedinca od one što je dobivamo od ovog izvanrednog umijeća.«

Upozoravajući na korist od poljoprivrede i značenje kultura za domaću proizvodnju u vrijeme jačanja pomorske djelatnosti, Gučetić skreće pažnju praktičkim pitanjima koja stavlja u prvi plan radi prosperiteta

vlastitog grada i koja i dubrovačka vlada ne zanemaruje, držeći se stoljetnih običajnih prava s kojima je Gučetić inače, kao istaknuti predstavnik ne samo teorijski gradio odnose i elemente gradskog života poznavao, nego u praksi i provodio, nadzirući rad mnogih gradskih službi (državna blagajna, solane, uprava, sudstvo). Gučetić tako u svojim dijalozima spominje i zaustavlja se na problemima akumulacije, kamata, i ističe merkantilističke pisce (spominje i B. Kotruljića i njegove četiri knjige *O savršenu trgovcu* i *o trgovini* i kaže za njih da su korisne svakom onomu koji proučava to umijeće). Tako Gučetićeve socio-ekonomske spoznaje, i prije njih Kotruljićeve, svjedoče o doduše rijetkim ali lucidnim pojedincima koji utiru put ne samo u domaćim već i svjetskim razmjerima osnovama teorijske misli korisne i za praktički razvoj i djelatnosti: jasno i nedvosmisleno ova dvojica mislilaca izriču istine na temelju poznavanja povijesnog zbivanja i materijalnih osnova. I, više od toga, oni u svojim djelima ukazuju i na konkretna rješenja nekih pitanja države kroz komparativne metode i uočavanje bogatog činjeničnog materijala.

Interes koji se javlja u erudita, znanstvenika, pjesnika i filozofa za probleme građanskog života, u razdoblju humanizma i renesanse doživljava svoj puni zamah u kasnijim stoljećima, pokazuje se u nizu naziva djela, kao što su *Knez, Republika, Država, O najboljem uređenju, Upravljanje državom, porodicom, Idealan grad, Sretan grad,* itd. bio je i osnova izgradnje znanstvene historiografije. Učinili su to razvoj društva, susret sa zbirkama izvora, kritički pristup svjedočanstvima autoriteta, životna zainteresiranost za državnička pitanja u kojima čovjek kao jedinka ne sudjeluje samo kao onaj koji se pokorava nego pokušava i racionalno objasniti svekoliku ljudsku djelatnost. I kao književni doživljaj, pjesnička i fantastička slika sretnog grada i raspravljanje o državi i zajednici javlja se i spoznajno-teorijski kao pragmatička interpretacija događaja. I naši mislioci pokušavaju događaje objasniti, pa se uz historiju javljaju i biografije, a uz kult historije istodobno jača i dignitet političke kulture, kult političra i pravnika. Historija kao *lux veritatis,* analize o njenu sadržaju, dignitetu i koristi od povijesti koje u nas izvodi Petrić, a Speroni, Campanella i mnogi drugi u Italiji, raspravljanjem o njenom cilju i temelju, pridružuju se jedinstvenom shvaćanju o tomu da je ona »inter omnes facilitates et humanas notitias ... vel utilior, vel praestantior«, po riječima autora *Uvoda u politiku i praksu dobra vladanja.*[10] Historija kao »neprestano učenje« *(continua lezione)* po Machiavelliju, gdje ljudi neprekidno »gotovo odvajkada idu putevima koje su utrli drugi«, pa je i potrebno, kako kaže dalje firentinski sekretar, da i kneževi »čitaju povijesti«, ali i kao primjer na kojemu valja učiti prema C. Spontonu *(Dodici libri del governo di Stato,* Verona 1599). I Gučetić tako piše *222 opomene onima koji*

[10] P. A. Canonhiera, *Dell'Introduzione alla Politica, alla Ragion di Stato* ..., Anversa 1627.

vladaju, gdje su »primjeri knjiga gdje se zna kako je nepostojano povjerenje u povijest, jer ih je malo istinitih, a često si međusobno proturječe«,[11] a povjesničar se nalazi u najrazličitijim situacijama, u aporijama *moći* i *htjeti*.[12] Brojni traktati pod zajedničkim nazivom *Dell'Arte Historica* elaboriraju naznačena pitanja, analizirajući povijesnu građu i komparirajući odnos *građanske filozofije* (uključujući tu kako etiku tako i politiku i ekonomiju) i praktičko djelovanje političara.[13]

Historija kao prava i jedina voditeljica političke razboritosti potrebna je pojedincu i kao *magistra vitae* još od Cicerona traje kroz djela povjesničara, državnika, kao i književnika, jednom riječju, učenih jednog stoljeća u kojem ona, a još više historičari, postaje sve više poput »dokaza filozofske istine« (S. Ammirato, *Discorsi sopra C. Tacito*, Firenza 1594). Kult političkog filozofa, filozofa-političara, od Platona kao onoga koji je ušao u praksu povijesti, otvara prostor i filozofiji ne kao čistoj spekulaciji i apstrakcijama, nego je taj oblik prakse najavljen već od grčkog retora, pisca monumentalne *Rimske stare historije*, Dionizija iz Halikarnasa, koji već reče kako je historija po sebi »filozofija, sačinjena od primjera«. Tom se sentencijom hrani i inspirira i historiografija razdoblja u kojemu piše Gučetić svoje *građanske opomene*, svjestan značenja što ga ima iskustvo za sve one koji se bave ovom disciplinom, ali i potrebe da se ona prenese na one koji nisu vješti tom umijeću, ili zbog mladosti ili zbog neupućenosti. Odlučnu ulogu u tom s jedne strane imao je Platon kao autoritet koji je svojom moralnom filozofijom, prema riječima Chrisostoma Javella, »bliskoj božanskoj i kršćanskoj« *(Moralis Philosophiae Platonicae dispositio, Venetiis 1536)* utjecao na autore 15. i 16. stoljeća, a s druge strane pak Aristotel koji je, prema nekima, rekao sve što se imalo reći s obzirom na državništvo i, konačno, politička polemika stoljeća: oni koji pristaju uz jednog ili oni koji pristaju uz drugog mislioca, pa se profiliraju kao pristalice dviju kultura, dviju koncepcija i dvaju nazora. Aristotelizam i platonizam, međutim, iza svo sukobljavanje vidljivo na nizu primjera, studija i analiza, ipak međutim postoje usporedno: primjer za to je i naš autor koji se divi Aristotelu ali istodobno obraća pažnju i navodi Platona i pokušava ukloniti razlike između *Politike* i *Države*. Konkretno, u pitanju zajedništva dobara i žena, proklamirano u *Državi*, on se obraća Platonu i *Zakonima* podsje-

[11] B. Vanozzi, *Della suppellettile degli avvertimenti politici, morali et cristiani*, Bologna 1609.

[12] V. Malvezzi, *Discorsi supra Cornelio Tacito*, Venezia 1635, *Quanto sia difficile e pericoloso lo scrivere Historie.*

[13] A. Mascardi, *Dell'arte Historica, trattati cinque*, Roma 1636; A. Viperani, *De scribenda historia liber*, Antverpiae 1569; U. Foglietta, *De ratione scribendae historiae*, u: *Opuscola nonnulla*, Romae, 1574; Joh. M. Bruti, *De Historiae laudibus, sive de ratione legendi Scriptores Historicos liber*, u: *Opera selecta*, Berolini, 1607; S. Speroni, *Dialogo della Istoria*, u: *Opere*, Venezia, 1740.

ćajući na to da je Aristotel i sam bio slušalac i posjetilac Akademije, da je štovao Platona i divio mu se. Ili, kad govori o Platonu u jednom svom dijalogu, Gučetić brani njegovu koncepciju pjesništva, shvaćajući je kao osudu pjesnika, a ne pjesništva njegova vremena. Konačno, treba reći da nema djela iz 15. i 16. stoljeća u kojem se ne javlja ime Platona ili Aristotela, na nizu primjera iz povijesti, događaja, definicija ili analiza vladavina, njihovih uspona ili propasti, revolucija, nadalje pitanja o ciljevima političke znanosti, odgoja, obrazovanja građana, razvoja gradova i sl. Kao najdiskutiraniji autoriteti, izvori polemika (treba se samo podsjetiti Petrića, vatrena polemičara), oni su obogatili iskustvo političkih mislilaca 16. stoljeća, njihovu artikulaciju političke misli i utjecali na razvoj političkog realizma, na razvoj pravne i moralne problematike, konačno kroz njihovo suprotstavljanje neprestano je živio i duh koncilijarizma;[14] polemika koja se nastavlja i poslije u 17. st., ne prekida se, njihova aktualnost traje, protežući se preko stoljeća, penetrirajući u učene krugove, škole, pojedince, njihova učenja, etiku, retoriku, teoriju umjetnosti, prirodnu znanost, i postaje, da tako kažemo, *forma mentis,* ne tek program, da bi konačno aristotelizam postao autorizirana filozofija koja se predaje na školama i sveučilištima, postajući općom kulturom. Aristotelizam političara protureformacije kao i platonizam filozofa koji dokazuje i pokazuje velikog Učitelja kao falsifikatora u vrijeme kad aristotelizam trijumfira, znak su spomenute duhovne klime. To je posebno vidljivo na primjeru traganja za najboljim *polisom,* sretnom zajednicom sviju. Platon koji ističe uzajamnu ljubav građana i zajedništvo (»Ne misli li odista Platon da su savršeni oni gradovi u kojima su ne samo tjelesnom vezom spojeni međusobno žene i djeca nego i duhovnom, i zakonski, statutima, svojom aktualnošću ne zastarijeva (primjerice, Gučetićev sugovornik u jednom dijalogu pita se je li moguće da se Platon interpretira bolje nego što ga je mogao interpretirati njegov suvremenik), a jednako ni Aristotel. Istim putem idu i argumenti Campanelle kad piše komplement i opravdanje za svoj *Grad sunca* i naziva ga *Pitanja o najboljoj državi (Questioni sull'ottima reppublica)* prizivajući stalno »državu svećenika i apostola«. U svemu, u dubokim, temeljitim studijama ovog razdoblja, usprkos apriorističkim nagnućima jednom ili drugom polu filozofiranja, vidljiva su podjednako oba toka, dvije linije, dva filozofska profila dva učitelja novih naraštaja.

Da zaključimo: politička shvaćanja, socio-antropološka i etička naših mislilaca razdoblja renesanse nemaju onih odjeka u evropskoj političkoj historiografiji što ga primjerice imaju Jean Bodin, francuski humanist, metodologijom historije ili Niccolò Machiavelli svojim političkim spisom *Vladar* ili *Historijom Firenze* i idejom pokretačke sile povijesnog kretanja. Međutim, ne valja zanemariti djelatnost naših mislilaca, ličnosti koje su odigrale značajnu ulogu i imaju izvanrednih

[14] J. Mazzoni, *In universam Platonis et Aristotelis philosophiam praeludia, sive de comparatione Platonis et Aristotelis,* Venetiis 1597.

zasluga za istraživanje i kritičko ispitivanje i nastavljanje dometa klasične filozofske misli. Kao sljedbenici antičkih teorija države, učenja o najboljem uređenju, naši mislioci ispisuju važno poglavlje domaće kulturne povijesti i pridonose svjetskom filozofskom dijalogu. Brojna pitanja koja pokreću Petrić, Kotruljić, Gučetić, Monaldi, Vlačić, Dominis, sve do Križanića, razmatrajući povijesne pojave i izgrađujući vlastita shvaćanja i metode ispitivanja, i danas, uza sve ograničenosti mišljenja, imaju svoju aktualnost, razumljivo prije svega kao putokaz za razumijevanje panorame kulturnog života jednog vremena i prostora u kojemu je već samo postavljanje spomenutih problema na dnevni red značilo a znači i danas, bez obzira na dubinu analiza i mogućnosti objašnjenja, hvalevrijedan napor. Polemičari, pamfletisti, žestoki borci, heretici i napredni mislioci, kritičari, bili su to, možemo se poslužiti metaforom, »kameni kušači« velikih autoriteta, neizolirani od problema svoga vremena, angažirani u javnom životu, djelujući i u stranim sredinama, sveučilišnim centrima i sami držeći katedre, čitani po dvorovima vladara i salonima, napadani i hvaljeni, doživljavajući različite sudbine, završavajući nerijetko i na indeksima, ostaju, i po zadatku daljeg znanstvenog istraživanja postaju, riječima M. Krleže, doista »najuniverzalnija imena« koja izranjaju iz zaborava.

Čitanje književno-društvenih ili figurativno-urbanističkih utopija grada razdoblja renesanse, pokazuje se zadatkom kako historičara, sociologa grada tako i filozofa, s obzirom na potrebu ponavanja geneze koncepcije *grada kao mjesta povijesti.*

Izraz racionalizirane dihotomije prirodnog i društvenoga, ideja grada renesansnih historiografa pokazuje se kao rezultat pokušaja i praćenja istraživanja nove organizacije života čovjeka, njegova prostora, te novih estetičkih i tehničkih kriterija koji pokušaj ide paralelno s rađanjem nove ekonomije i prevladavanjem srednjovjekovnog modela kulture, kao i novog položaja arhitekture, u društvu i u okviru *artes liberales* i praktička njena značenja u odnosu čovjeka pojedinca i zajednice.[15]

Društvene utopije za razliku od književnih predstava u svojim formama bitno naglašavajući svoj konstruktivni, monistički, planski i antitradicionalni karakter, pokazuju, prema tezama mnogih suvremenih autora odlike *utopijskog mentaliteta:* one predlažu uvijek nov model društvenog života iz kojega zatim nastaju i mitovi idealnoga grada: »Utopisti renesanse nastavljaju i stvaraju komunikacijske sisteme čak i u času kad otpočinje era kapitalizma i slobodne razmjene. Oni sanjaju o općoj monarhiji u času kad se potvrđuju narodi. Oni se vežu uz asketski ideal kad cvjetaju sjajne i raskošne

[15] E. Garin, *Scienza e vita civile nel Rinascimento italiano,* Bari, Laterza 1965; G. Simoncini, *Città e società nel Rinascimento,* Einaudi, Torino, 1974; G. C. Sciolla, *La città ideale nel Rinascimento,* Utet, Torino, 1975; nadalje, vrlo opsežna literatura, posebice s naglaskom na arhitekturu i urbanizam, u: *Le Città di fondazione,* Atti del 2° Convegno Internazionale di Storia urbanistica, Lucca 1977, CISCU 1978.

kulture (N. Cusanus, G. Postel, P. della Mirandola, Th. Morus). Oni pokušavaju istaći jednu vrst univerzalne i racionalne religije, jednu vrst prirodnog kršćanstva, dok se kršćanske sekte bore ili će se međusobno boriti«, rezimira određenje spomenutoga utopijskog mentaliteta R. Ruyer, govoreći o karakteru društvenih utopija.[16] Usmjereni u osnovi k reformiranju društveno-političkih struktura, dakle reformiranju tradicionalnih vrijednosti i k realizaciji vlastitog konstrukta, pisci utopijskih »malih« gradova, od početka 16. stoljeća, vezani uz humanističku obnovu, novo stoljeće, nov ideal društva, temelje sve probleme, socijalne, političke, religiozne upravo u životu grada kao živog organizma (Petrić, Doni, Agostini, Campanella). Na taj je način opravdano čini nam se govoriti o utopistima (i antiutopistima, kako smo ih pokušali vrednovati) kao kreatorima političkih sistema i najboljega društvenog modela. Utopijskom mišljenju nisu strani konkretni problemi urbanizma i arhitekture, forme, prostorne dimenzije, značenja populacije i niz drugih, kao što smo pokazali, što sve upućuje na danas često ponavljanu perspektivu (posebice u urbanističkoj historiografiji) *grada čovjeka,* što sve dalje, ukazuje na dalekosežnost mišljenja jednoga razdoblja u kojemu se već jasno naziru rješenja budućih realnih društvenih planova, u skladu s razvojem svijesti o važnosti društvenih potreba uz one pojedinaca (shvaćanja o gradu primjerice kao teatru u kojemu se odvija komedija ili tragedija moći, ogledalu piramide društvene stratifikacije, ili konkretno, valja podsjetiti na polemiku vođenu u 16. st. između C. Tolomeia i P. Catanea oko izgradnje novoga grada), društvene proizvodnje i ciljeva društva. S druge strane, geneza filozofije grada — kako smo naslovili naš pokušaj — kao mjesto povijesti postaje neophodna za razumijevanje pojma grada kao *suvremene prošlosti.* Jer, kako se pokazuje danas arhitektura se kreće putevima utopije, radilo li se o Ch. Fourieru i njegovu pokušaju realiziranja falansterija, ili o smionom Corbusieru, riječ je svagda i iznova o gradu humanista, osvijetljenu razumom, sagrađenom po mjeri čovjeka, čak i tada kad sve govori protiv takva shvaćanja, da ga upravo demantiraju novi kriteriji koji se protive tradicionalnim kanonima vrijednosti. Što drugo i jesu utopije negoli smjelost uma suprotstavljati se svagda postojećim kriterijima vrijednosti i kreirati vlastite? Ponuditi vlastite ključeve, ubilježiti vlastite znakove i forme, na način novih gromatika.

[16] R. Ruyer, *L'Utopie et les utopies,* Paris 1950. Kao primjere analiza utopijskog mentaliteta izdvajamo: A. Kolnay, *La mentalité utopienne,* »Table Ronde«, 1960, 153; H. Rosenan, *The Ideal City,* London 1974.

FILOZOFIJA GRADA

Sažetak

U okviru humanističke historiografske tradicije filozofski razgovor o državi i najboljem uređenju, posebno o nizu pitanja koja su u neposrednoj svezi s upravljanjem države kao i porodicom, »državom u malom«, moguće je voditi kroz dva tipična pristupa, dva modela: ili kao futurološki nacrt, od platoničkog ideala, preko Plutarhovih, Ciceronovih, Augustinovih shvaćanja do onih Th. Morusa i T. Campanelle, fantastičkih predstava zlatnog doba, ili pak antiutopijski, u okviru realne filozofije povijesti, gdje se platonički ideal miješa s brojnim drugim koncepcijama, posebice usmjeren protiv autoriteta Platona i Aristotela. U korpusu hrvatske filozofske baštine prisutni su elementi oba modela, utopijska svijest i teorija o zajednici koja se protivi klasičnim teorijama države. Imajući pred sobom konkretne društveno-političke tvorbe i sudjelujući neposredno u upravljanju državom, neki od mislilaca postavljaju i rješavaju niz praktičkih pitanja (razlozi podizanja gradova, održanja, ekonomski, kulturni, strateški, klimatski i drugi aspekti, graditeljski, umjetnički, čak i ekološki), sabirući i afirmirajući tradicionalna i novovjekovna određenja čovjeka, prirode, čovjekove okoline i položaja čovjeka u njoj.

Od *Sretna grada* F. Patritiusa (F. Petrića), 1553, *Deset dijaloga o povijesti*, 1560, *Upravljanja porodicom* N. V. Gozze (N. V. Gučetića), 1589. i njegova *Uređenja republika*, 1591, do ideja Kotruljića, Monaldija, Vlačića, Dominisa i Križanića, razvija se i upotpunjuje interes za problematiku grada i države, života u zajednici, te mogućnosti realizacije najviših ljudskih vrijednosti. Usporedo s idejama i snovima političke reforme, javljaju se i analize društva, političkog i ekonomskog uređenja grada i sustavno kritički oblikovano mišljenje o čovjeku i društvu, te na taj način djelo naših mislilaca postaje prilog evropskom filozofskom dijalogu što se vodi stoljećima na temu spomenute problematike.

PHILOSOPHY OF THE CITY STATE

Abstract

Within the framework of the tradition of humanist historiography, philosophical discussion on the state and the best system, especially on a series of questions directly related to governing a state as well as a family, the »state in miniature«, can be conducted using two typical approaches, two models: either as a futurological outline, from the Platonic ideal through Plutarch's, Cicero's, Augustin's views through to Th. Morus and T. Campanella, fantastic visions of a golden age, or as anti-Utopian, in the framework of the real philosophy of history, where the Platonic ideal is mixed with many other concepts, particularly aimed against the authority of Plato and Aristotle. In the body of the Croatian philosophical heritage, elements of both models are present, a Utopian awareness and a theory of a community opposing classical theories of the state. Since they are faced with concrete sociopolitical entities and are taking part directly

in the governing of a state, some of the thinkers pose and resolve a series of practical issues (reasons for building cities, maintenance, economic, cultural, strategic, climatic and other aspects, architectural, artistic, even ecological), collecting and affirming traditional and recent determinants for man, nature, man's environment and his position within it.

From *Sretan Grad* (Fortunate City) by F. Patritius (F. Petrić) in 1553, *Deset dijaloga o povijesti* (Ten Dialogues on History), 1560, *Upravljanje porodicom* (Governing a Family) by N. V. Gozze (N. V. Gučetić), 1589 and his *Uređenje republika* (Government of Republics) from 1591, to the ideas of Kotruljić, Monaldi, Vlačić, Dominis and Križanić, interest in issues of city and state, life in a community and the possibility of realizing the supreme human values are developed and completed. Along with ideas and dreams of political reform appear analysis of society, the political and economic governing of a city and systematic, critically based thought on man and society, and in this way the work of our thinkers becomes a subject of European philosophical dialogue, underway for centuries on the theme of the aforementioned issues.